

فصلنامه علمی - تخصصی معارف علوم اسلامی و علوم انسانی

سال سوم - زمستان ۱۴۰۲ - شماره پانزدهم - ص ۳۲۶-۳۳۷

واکاوی مفهوم احترام به والدین و اصول تربیتی فرزندان مبتنی بر دعای ۲۴ و ۲۵ صحیفه سجادیه

فاطمه فاطمی نهاد^۱

چکیده

یکی از دستورات اسلام، رعایت حقوق والدین است که آیات و روایات بسیاری بر آن تأکید کرده است. از طرفی نیز تربیت فرزندان نیز از ارکان اساسی زندگی است که در قرآن و روایات به آن اشاره شده است. در این میان صحیفه سجادیه نیز بعنوان گنجینه ای از ادعیه تربیتی سرشار از مفاهیم ارزشمند در خصوص تربیت فرزندان و حقوق والدین است لذا هدف این پژوهش واکاوی مفهوم احترام به والدین و اصول تربیتی فرزندان مبتنی بر دعای ۲۴ و ۲۵ صحیفه سجادیه می باشد. یافته های پژوهش نشان می دهد که احترام به والدین در این ادعیه شامل؛ دعا در حق والدین، خوش رفتاری، احترام، اطاعت، خدمت نمودن، دعا در حقشان، مودبانه سخن گفتن و گذشت از خطای والدین است. اصول تربیتی فرزندان نیز در سه اصل تربیت جسمانی، تربیت دینی و تربیت اخلاقی باید صورت گیرد.

واژگان کلیدی: صحیفه سجادیه، والدین، تربیت، فرزندان

^۱ طلبه سطح ۴، تفسیر تطبیقی، موسسه آموزش عالی حوزوی معصومیه خواهران، قم.

مقدمه

احترام به والدین و نیکی کردن به آنان، از مهمترین آموزه‌های اخلاقی دین اسلام و از مؤثرترین عبادات در کسب رضای خداوند است. در آیات متعددی از قرآن کریم، پس امر به توحید که اصل و اساس دعوت همه انبیاء الهی است، احسان به والدین سفارش شده است. والدین مجرای فیض الهی هستند؛ بدین معنا که خلقت مادی انسان از طریق آنان صورت می‌گیرد. تربیت گری آنان پرتوی از ربوبیت خدا و مهربانی آنها نسبت به فرزندان جلوه ای از رحمت بی نهایت خداوند است. به همین دلیل حق شناسی، احسان و اطاعت از والدین، جلوه ای از حق خداوند بر انسان است «حَقَّ الْوَالِدَيْنِ مُشْتَقٌّ مِنْ حَقِّ اللَّهِ تَعَالَى»؛ و از مهمترین آموزه های اخلاقی دین اسلام می باشد؛ تا آنجا که در چهار آیه از قرآن کریم، نخستین فرمان خداوند پس از امر به توحید و یکتاپرستی، سفارش نسبت به احسان به والدین است. روایات نیز در بیان منزلت والای والدین فراوان است. در این روایات، رضایت والدین، از اسباب جلب رضایت خداوند و خشم آنان موجب غضب خداوند دانسته شده: «رَضَى الرَّبُّ فِي رَضَى الْوَالِدَيْنِ وَ سَخَطَ الرَّبُّ فِي سَخَطِ الْوَالِدَيْنِ»؛ همچنین نگاه محبت آمیز به آنان از اثربخش ترین عبادات و نیکی به آنها نشانه حسن معرفت و تقرب انسان به خداوند دانسته شده است: «بِرِّ الْوَالِدَيْنِ مِنْ حُسْنِ مَعْرِفَةِ الْعَبْدِ بِاللَّهِ تَعَالَى» (دانشنامه اسلامی، احترام به والدین). در کلام معصومین و در ادعیه ای که از آن بزرگواران به جای مانده است تأکید بر مقام والای پدر و مادر نمود گسترده ای دارد. بعنوان مثال دعای ۲۴ صحیفه سجادیه شامل دعای امام زین العابدین(ع) در حق پدر و مادر است. این دعا در عین بهره مندی از مفاهیمی ژرف، از حیث ظاهر و به لحاظ ظرافتهای ادبی نیز از زیباییهای دلنوازی برخوردار است که عنایت بیشتر اهل فن را به خود جلب نموده است. در سیره آن حضرت آمده است که امام سجاد علیه السلام از غذا خوردن با مادر خود امتناع داشت، سوال کردند که شما با آن کوششی که درباره صلح داری و از همه مردم نسبت به خویشاوند مهربان تری؛ چرا با مادر خود غذا نمی خوری؟ فرمود: «من می ترسم لقمه ای را بردارم که چشم مادرم به آن لقمه باشد. دعای بیست و چهارم صحیفه سجادیه از دعاهاى مأثور از امام سجاد(ع) در دعا برای پدر و مادر است. حضرت زین العابدین(ع) در این دعا درخواست توفیق خدمت به والدین را از خدا دارد و به وظایف فرزندان در قبال پدر و مادر اشاره می کند. او همچنین از خدا می خواهد که از گناهان والدین به خاطر اذیت و آزاری که از فرزندان به آنها می رسد، درگذرد و در مقابل به برکت دعای برای والدین، آمرزش گناهان فرزندان را نیز درخواست می کند. امام در دعای بیست و چهارم از سان را ناتوان از ادای حقوق والدین معرفی می کند و از خدا برای ادای وظیفه در قبال آنها یاری می طلبد. در دعای بیست و پنجم امام سجاد(ع) از خدا درخواست فرزندان شایسته دارد و خیرخواه شدن، طول عمر و عزت فرزندان را طلب می کند. همچنین در این دعا از حقوق متقابل والدین و فرزندان سخن گفته است و در آن برخورداری فرزندان از نعمت های اخروی و معنوی را آرزو کرده است (ممدوحی کرمانشاهی، ۱۳۸۸؛ ص ۴۱۵). در ادامه به تحلیل و بررسی این دو دعای صحیفه سجادیه خواهیم پرداخت.

پژوهش در خصوص احترام به والدین و نگاه تربیتی به ادعیه ماثوره همچون صحیفه سجادیه از آن جهت اهمیت دارد که آن امام سجاد علیه السلام به دلیل فضای سیاسی حاکم بر آن دوران بسیاری از مبانی تربیتی و اجتماعی را در قالب ادعیه بیان نموده است که نیاز به واکاوی و کشف گنج های نهفته در این ادعیه از جمله ادای دین والدین و اصول تربیتی فرزندان در صحیفه سجادیه اهمیت این پژوهش را دوچندان می نماید.

پرسش اصلی پژوهش این است که مفهوم احترام به والدین و شیوه تربیتی فرزندان مبتنی بر دعای ۲۴ و ۲۵ صحیفه سجادیه چیست؟

جهت نیل به هدف پژوهش سوالات فرعی زیر مطرح است:

حقوق متقابل والدین بر فرزندان و فرزندان بر والدین کدامند؟

اصول تربیتی فرزندان در صحیفه سجادیه کدامند؟

روش پژوهش به دیده ی هدف در این مقاله توصیفی-تحلیلی است، به این صورت که ابتدا به توصیف و ارائه مطالب موجود و مواد اولیه پرداخته میشود و سپس با تحلیل همه ی یافته ها، به استخراج نتایج نهایی می پردازد. روش گردآوری مطالب اسنادی نوشتاری است، به این صورت که از آیات، روایات، تفاسیر و منابع مکتوب مطالب موردنیاز را به دست می آوریم و روش داده پردازی آمیزه ای تلفیقی است؛ به این معنا که با ترکیب اسناد تاریخی، نقلی، وحیانی و عقلی به نتایج نهایی دست می یابیم.

در خصوص واکاوی مفهوم احترام به والدین و شیوه تربیتی فرزندان مبتنی بر دعای ۲۴ و ۲۵ صحیفه سجادیه پژوهش هایی صورت گرفته است که از آن جمله می توان کتاب وادی مهر: شرح دعای ۲۴ و ۲۵ صحیفه سجادیه در حق والدین و فرزندان تألیف محمدعلی انصاری و کتاب الگوی سوم، الگوی رفتاری زن در خانواده و جامعه تألیف فرج الله هدایت نیا نام برد. از جمله مقالاتی که در این موضوع نگارش شده نیز می توان به پژوهش احمد دادوند با عنوان حقوق والدین در صحیفه سجادیه، پژوهش رحیمی و عباسی با عنوان آیه به الوالدین احسانا در آینه دعای ۲۴ صحیفه سجادیه با تکیه بر شرح سید علی خان مدنی و پژوهش عباس آزاد با عنوان تربیت فرزند از دیدگاه امام سجاد علیه السلام با تأکید بر دعای ۲۵ صحیفه سجادیه اشاره نمود لذا باتوجه به پژوهش های پیشین و نیاز به پژوهش های بیشتر در این حوزه به واکاوی مفهوم احترام به والدین و شیوه تربیتی فرزندان مبتنی بر دعای ۲۴ و ۲۵ صحیفه سجادیه خواهیم پرداخت.

مبانی نظری پژوهش

یکی از دستورات اسلام، رعایت حقوق والدین است که آیات و روایات بسیاری بر آن تأکید کرده است. در چند مورد از قرآن، بعد از توحید، احترام به والدین ذکر شده است و امام سجاد علیه السلام نیز در برخی از دعاها صحیفه سجادیه به جایگام و منزلت والدین پرداخته است.

حقوق والدین بر فرزندان

۱- دعا در حق والدین

فرزندان اگر در حق پدر و مادر خود دعا کنند، دعایشان برآورده می‌شود، چون فرزند صالح یکی از صدقات جاریه پس از فوت انسان است؛ یعنی همان‌طور که آنان در زمان حیات برای والدین ثواب جمع می‌کنند، این ثواب پس از فوت آن‌ها نیز ادامه دارد. امام سجاد علیه السلام در فرازی از دعا ۲۴ صحیفه سجادیه می‌فرماید: «بیامرز مرا به وسیله دعایی برای ایشان، و ایشان را به سبب مهربانی‌شان به من بیامرز، آمرزش پا برجا»؛ یعنی اینکه در اجر این عمل که برای والدین دعا می‌کنم، مرا مورد بخشش خود قرار ده.

۲- خوش رفتاری با والدین

در میان نیکی‌ها، نیک رفتاری با پدر و مادر اهمیت دوچندان دارد. در قرآن نیز بارها، انسان به رفتار نیکو با پدر و مادر امر شده است. بهترین راه برای ابراز محبت به پدر و مادر، نرم‌گویی و خوش رفتاری با آن‌ها است.

امام سجاد(علیه السلام) در فرازی دیگر می‌فرماید: «بار خدایا! با ایشان خوش رفتاری نمایم، هم‌چون خوش رفتاری مادری مهربان». فرزند نیکوکار و مهربان از خشنودی پدر و مادر احساس ادای دین می‌کند و از شادمانی آن دو خوشحال می‌شود. در فرازی دیگر آمده است: «بار خدایا! دلم را بر آن‌ها مهربان کن، و مرا با ایشان سازگار و برآنان مهربان گردان».

۳- احترام به والدین

این اصل را هرگز فراموش نباید کرد و بایستی آن را سرلوحه زندگی قرارداد. فرزندان باید در هر شرایطی احترام والدین خود را نگه دارند و با احترام برخورد کنند، هر چند والدین در بعضی اوقات در رفتار با فرزندان خود دچار اشتباه شوند. آن حضرت در فرازی از دعا ۲۴ عرضه می‌دارد: «بار خدایا! مرا چنان گردان که از پدر و مادرم بترسم، مانند ترسیدن از پادشاه ستم‌کار». حضرت در این کلام زیبایی‌شان متذکر می‌شود که احترام به والدین ارزشمند است و جایگاه ویژه‌ای دارد؛ به گونه‌ای باید احترام آنان را نگه‌داری که گویی در حضور سلطانی خودکامه‌ای و به همان شیوه که نزد سلطان مؤدب و با احترام رفتار می‌کنی و مراقب اعمال هستی، در حضور والدین نیز بایستی چنین باشی (فیض الاسلام، ۱۳۸۴، ۱۶۱).

۴- اطاعت از والدین

اطاعت از والدین در جهت جلب رضای خدا، وظیفه هر فرزندی است و عدم فرمانبرداری از ایشان موجب خشم و غضب الهی است. ایشان در فرازی دیگر در این باره می‌فرماید: «اطاعت و نیکوکاری ام را در حق آنان، برابم از خواب در چشم خواب‌آلوده شیرین‌تر کن». اما اطاعت از والدین تا جایی جایز است که اطاعت از والدین، تضادی با اطاعت خداوند نداشته باشد.

۵- خدمت به والدین

خدمت به والدین باید با رغبت و حداکثر تواضع صورت گیرد؛ چرا که وجود کم‌ترین اکراه و نارضایتی در چهره یا عمل فرزند، سبب آزرده شدن ایشان می‌شود، به طوری که خود را سربار و باعث رنج و مشقت فرزند می‌پندارند. از طرفی نیز خدمت به والدین باید همراه با کوچک شمردن این خدمات باشد. امام در فرازی از دعا ۲۴ عرضه می‌دارد: «خدایا! چنان کن که نیکی آن دو را در حق خود بسیار ببینم، اگر چه اندک باشد و نیکی خود را در حق آن‌ها اندک

بینم، اگر چه بسیار باشد». غرض این است که رغبت فرزند به محبت و اطاعت از آن دو فزون شود، در شکرگزاری آن دو و در به جا آوردن حقوقشان کوتاهی نکند.

۶- دعا در حق والدین

مؤمن باید رحمت خدا را وسیع کند و دیگران را زیر پوشش این رحمت واسعه قرار دهد. جایی که دعا مستجاب است، دعاها را وسعت داده و همه را زیر پوشش دعای خود قرار دهد. امام سجاد علیه السلام برای والدین طلب خیر و برکت می‌کند، آن‌جا که می‌فرماید: «بار خدایا! آنان را به پرورش من جزا ده، و در گرامی داشتن‌ام پاداش ده، و آنچه در کودکی از من نگهداری نموده‌اند، برای آن‌ها نگاهدار». حضرت در اینجا بیان می‌کند که مرا قدرت جزا دادن ایشان نیست، جزا بده تو آنان را در عوض تربیت من.

۷- مودبانه سخن گفتن با والدین

یکی از نموده‌های گفتاری احسان به والدین، رعایت ادب در صحبت کردن با آنان است. آن حضرت در فرازی از دعای ۲۴ صحیفه سجادیه از خداوند متعال درخواست می‌نماید که ادب گفتار با والدین را نصیب او نماید: «بار خدایا! صدایم را در برابر ایشان آهسته، و سخنم را خوشایند، و خویم را نرم نما».

۸- گذشت از خطای والدین

امام سجاد علیه السلام در فرازی از دعای ۲۴ صحیفه در خصوص بخشش خطاهای والدین می‌فرماید: «بار خدایا! آنچه (پدر و مادر) درباره من بی‌جا رفتار کرده‌اند، من آن را به آنان بخشیدم». در اینجا سؤال آن است که اگر والدین خطایی در مقابل فرزندانشان مرتکب شدند و اکثراً فرزند چگونه باید باشد؟ بزرگ‌ترین خطایی که والدین می‌توانند انجام بدهند آن است که فرزند خود را از راه توحید خارج و به کفر دعوت کنند. فرزند اگر معتقد به یگانگی خداوند متعال باشد، بر سر دوراهی سختی قرار گرفته است؛ از یک سمت، پایبندی به اعتقادات خودش و از طرف دیگر، علاقه و محبت به والدین و اطاعت از آن‌ها. این دعوا و نزاع درونی، او را به رنج و زحمت می‌اندازد. از یک سو می‌خواهد رسم بندگی و عبادت را به جا بیاورد که به طور قطع این کار موجب آزار و اذیت والدین می‌شود و از طرف دیگر، علاقه او به والدین خود ممکن است نگذارد او خدا را عبادت کند. در این موقعیت خداوند متعال در آیه ۱۴۹ سوره نسا مسیر را برای فرزند باز می‌کند و دستورالعمل می‌دهد.

وقتی والدین به فرزندان خود ظلم می‌کنند، آنان نباید مثل والدین خود در مقابل آن‌ها موضع بگیرند و زور بگویند و ظلم کنند. چنانکه در نیایش آن حضرت آمده است: «بار خدایا! آنچه پدر و مادر در گفتار با من تعدی نموده‌اند (سخنان ناروایی گفته‌اند) یا در کردار درباره من بی‌جا رفتار کرده‌اند من آنان را بخشیدم». پس واجب است که در مقابل احسان‌های بی‌بدیل آن‌ها خاضعانه از برخی کوتاهی‌هایشان در گذرم و بدین‌سان اگر نتوانستم حقوق بسیار آنان را تدارک کنم، از تقصیرهای احتمالی که در حق من روا داشته‌اند، از خداوند برایشان طلب عفو کنم.

اصول تربیتی فرزندان

صحیفه سجادیه امام سجاد علیه السلام از گران بهاترین آموزه‌های تربیتی، فرهنگی، اجتماعی و دینی است که در قالب ادعیه بیان شده است به‌ویژه دعای بیست و پنجم صحیفه سجادیه که درباره فرزندان است. آن حضرت فرزند را نعمت ارزشمندی دانسته و می‌فرماید: «فرزند، بهترین نعمت است. اگر زنده باشد، دعا کننده‌ای نقد است و اگر چنانچه بمیرد، شفاعت کننده‌ای است که انسان او را پیشاپیش می‌فرستد».

فرزندآوری و تربیت فرزند شایسته، تأثیر بسزایی بر استحکام و شادی در خانواده و به تبع آن، سلامت جامعه دارد. از این رو نفس صدور یک دعای مستقل و به طور نسبی طولانی برای فرزند از سوی امام سجاد علیه السلام، شاهدی قوی بر جایگاه و اهمیت فرزند است. اهتمام امام علیه السلام بر دعا برای فرزندان با عبارات ظریف، بیانگر لزوم توجه به موقعیت فرزند در منظومه حیات فردی و اجتماعی است. امام در همین دعا در فرازی با اهتمام به امر تربیت فرزندان و با اشاره به مشکلات آن، از خدای متعال درخواست یاری می‌کند و می‌فرماید: «و مرا در تربیت و خوبی کردن در حقشان یاری فرما». امام علیه السلام با استعانت از خداوند برای تربیت فرزندان، بر اهمیت آن تأکید می‌کند و از این طریق مرتباً و والدین را به این امر مهم فرا می‌خواند (آزاد، ۱۳۹۸، ص ۶۷). از نظر امام علیه السلام نقطه آغاز تربیت، توکل بر خدا و تربیت خویشستن است و کسی می‌تواند مرتبی خوبی باشد که پیش از دیگران به تربیت خود بپردازد. همچنان که در رساله حقوق می‌فرماید: «حق فرزندان این است که بدانی او از توست و خوبی و بدی او در دنیا، بستگی به تو دارد و تو که سرپرستی او را به عهده گرفته‌ای، مسئول تربیت و راهنمایی‌اش به سوی خداوند و اطاعت او هستی؛ پس درباره او مانند کسی عمل کن که کارش را در این دنیا به حسن اثر خویش آراسته می‌کند و می‌فرستد».

از سوی دیگر اهتمام امام علیه السلام بر دعا برای فرزند، می‌تواند الگویی برای والدین باشد؛ چرا که دعای والدین در حق فرزندان، تأثیر شگرفی بر آینده و سرنوشت آنان دارد. والدینی که می‌خواهند در تربیت فرزندانشان موفق باشند و فرزندان عاشق خدا، قرآن و اهل بیت: تربیت نمایند، باید از عامل دعا در حق فرزندانشان بهره ببرند. امام صادق علیه السلام فرمود: «سه دعا است که از پروردگار در حجاب نمی‌ماند و قطعاً مستجاب می‌گردد: دعای پدر و مادر در حق فرزندی که نسبت به والدین خود نیکوکار باشد، و نفرین ایشان در حق فرزندی که عاق والدین می‌شود». بسیاری از صالحان و فرزنانگان، با دعای پدر و مادر به این مقامات و درجات دست یافته‌اند.

محمد تقی مجلسی، پدر بزرگوار محمد باقر مجلسی می‌گوید:

در یکی از شب‌ها پس از اینکه از نماز شب و تهجد سحری فارغ شدم، حال خوشی برایم ایجاد شد و از آن حالت فهمیدم که در این هنگام هر حاجت و درخواستی از خداوند نمایم، اجابت خواهد شد. فکر کردم چه درخواستی از امور دنیا و آخرت از درگاه خداوند متعال نمایم که ناگاه صدای گریه فرزندم محمد باقر در گهواره‌اش بلند شد و من بی‌درنگ چنین دعا کردم: «پروردگارا! به حق محمد و آل محمد، این کودک را مروج دینت و ناشر احکام پیامبر بزرگ

قرار ده و او را به توفیقاتی بی‌پایان موفق گردان» (آقا تهرانی و حیدری کاشانی، ۱۳۹۳؛ ص ۱۲۱).

مؤلفه سه‌گانه تربیت فرزند

امام سجاد علیه السلام در آغازین فرازهای این دعا به سه بعد مهم در امر تربیت اشاره می‌فرماید: «وَأَصِحَّ لِي أَوْلَادُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ: بدن‌ها و دینشان و اخلاقشان را برایم به سلامت دار». اگر چه اهل لغت «صحت» را در حقیقت به معنای تندرستی و نبود مرض جسمی می‌دانند، مجازی نسبت به غیر بدن و جسم نیز به کار رفته است (ر.ک: ابن منظور؛ لسان العرب؛ ج ۲، ص ۵۰۸).

۱- تربیت جسمانی

حضرت در فراز «أَصِحَّ لِي أَوْلَادُهُمْ...»، به تربیت جسمانی و توجه به سلامتی فرزندان اشاره می‌فرماید. «صحت» در حقیقت لغوی، صفت بدن است و به صورت استعاری برای روح، نماز، ایمان، اخلاق و ... استعمال می‌شود. سلامت در بدن، به معنای کارکرد طبیعی اعضای آن بر اساس وظایف مقرر و بدون نقص و کاستی است؛ یعنی بدن در جهت تحقق هدفی که برای آن آفریده شده است، بدون هیچ مشکلی حرکت می‌کند. در سیره امام سجاد علیه السلام آمده است: «هر گاه تولد فرزندی را به آن حضرت مژده می‌دادند، نمی‌پرسید دختر است یا پسر؛ بلکه نخست از سلامت او می‌پرسید و اگر این‌گونه بود، می‌فرمود: سپاس خدایی را که از من چیز ناقص و ناسالمی نیافرید. کودکانی که سلامت جسمانی ندارند، در سال‌های بعد نیز مشکلات شناختی، هیجانی و اجتماعی خواهند داشت. از این رو توجه به سلامتی کودک در حوزه‌های گوناگون، مانند ورزش و تحرک بدنی، خواب کافی و باکیفیت، تغذیه کافی و مناسب، رعایت بهداشت دهان و دندان، پیشگیری از بیماری‌ها و بهداشت محیط ضرورت دارد می‌خواند (آزاد، ۱۳۹۸، ص ۶۸).

۲- تربیت دینی

متأسفانه امروزه پرداختن والدین به رفع تنگناهای اقتصادی، دغدغه لباس و تحصیل فرزندان، نقش نهاد خانواده را در تربیت دینی کم‌رنگ نموده است. چه بسا بزرگان خانواده‌هایی که بیش از آنکه غم هویت، ثبات شخصیت و تربیت حقیقی فرزندان را داشته باشند، حریص رفع نیازهای نه چندان مهم او هستند. پیگیر یادگیری و آموزش کامپیوتر، زبان، کنکور و ... آنان هستند، اما دغدغه تربیت الهی او را ندارند. این در حالی است که امام سجاد ۷ در این دعا، پس از آنکه سلامت جسمی را مورد توجه قرار می‌دهد، به تربیت دینی فرزندان اشاره می‌فرماید: «وَأَصِحَّ لِي... أَوْلَادُهُمْ؛ و دینشان را برای من سالم بدار».

سلامت دین، پیگیری دستورات و قوانین دینی در دو مرحله اعتقاد و عمل و اجرای بی‌کم و کاست آنها برای رسیدن به هدف دین‌داری، یعنی کسب رضایت و خشنودی پروردگار است. در حقیقت سلامت دینی، به معنای پاک بودن اعتقادات و اعمال از هر گونه انحراف و کژی است. شخص دارای عقاید فاسد یا درگیر شبهات و نیز انسان گناهکار، به مقدار انحراف و فساد خویش

از سلامت در دین محروم است. در برخی روایات از اموری چون حسد، خودپسندی، فخرفروشی و طمع، به عنوان آفت دین نام برده شده است. «آفت» در لغت به معنای سبب فساد آمده است؛ یعنی عارضه‌ای که باعث وقوع تباهی شده و شیء را از حالت صحت و صلاح خارج می‌سازد. تربیت دینی، هم حق کودک و وظیفه والدین است، هم آینده سعادت‌مند او را تضمین می‌کند و هم دارای ثوابی است که گاه نجات‌بخش والدین خواهد بود.

با توجه به اهمیت و ضرورت تربیت دینی به چند نکته مهم باید توجه کرد:

الف) بهره‌گیری از روش‌های مناسب و اثربخش: گاه برخی والدین در تربیت دینی فرزندان، از روش‌هایی استفاده می‌کنند که دین را در کام فرزندان نشان تلخ و آنها را از دین‌گریزان می‌کند. در خاطرات حضرت آیه الله مظاهری است که می‌فرمود: پز شکمی که در محیط اسلامی بزرگ شده بود، به مقدسات اسلام توهین می‌کرد و برخوردهای زننده‌ای داشت. پس از تحقیق متوجه شدیم که بیماری این پزشک از سخت‌گیری‌های پدرش ناشی شده است. او می‌گفت: «پدرم هر صبح با چوب، بالای سر من می‌آمد و مرا برای خواندن نماز صبح بیدار می‌کرد. اگر لحظه‌ای دیر بلند می‌شدم، چوب را به سر و صورت و بدنم می‌زد». به این ترتیب، برخورد ناصحیح و غیر اسلامی پدر سبب به وجود آمدن عقده و بیماری روانی در وی شده بود؛ به طوری که نسبت به اسلام و مقدسات دین بدبین شده و به آنها جسارت می‌کرد (مظاهری، ۱۳۹۰؛ ص ۱۷۷).

این در حالی است که امام خمینی؛ با اینکه نسبت به انجام تکالیف شرعی فرزندان بسیار مقید بود، اما از ایجاد تلخی در جان کودک پرهیز داشت. یکی از فرزندان امام می‌گوید: زمانی همسرم از روی عادت خانوادگی، صبح‌ها دخترم را از خواب شیرین بیدار می‌کرد که نماز بخواند. امام که در جریان قرار گرفت، پیغام فرستاد که شیرینی اسلام را به مذاق بچه تلخ نکن و چقدر این حرف به جا بود و تأثیر عمیقی بر روحیه دخترم گذاشت؛ به طوری که بعد از آن، خودش سفارش می‌کرد که برای نماز صبح بیدارش کنیم (منفرد، ۱۳۷۴).

ب) توجه به سطوح تحول کودک: کودک از لحظه‌ای که متولد می‌شود، دگرگونی‌های متنوعی را از نظر جسمی، روانی، عاطفی و شناختی تجربه می‌کند. والدینی در تربیت فرزندان موفقند که این دگرگونی‌ها را به خوبی رصد کنند و تعامل و رفتارشان را با کودک، با آن دگرگونی‌ها تطبیق دهند. آنان با شناخت ویژگی‌های مراحل گوناگون رشد کودک و نیازهای مرتبط با هر مرحله، از شیرخوارگی تا نوجوانی و حتی بزرگ‌تر می‌توانند به خوبی به کودک خود کمک کنند (صالحی و قلی زاده، ۱۳۹۳؛ ص ۵۴).

ج) رعایت اصل تدریج در تربیت دینی: یکی از مهم‌ترین اصول در تربیت دینی، اصل تدریج است. هر چیزی ظرفیت و اندازه‌ای خاص دارد. پرورش ابعاد روحانی انسان هم از ضابطه و قانون تدریج و تکامل پیروی می‌کند. پرورش دینی باید با برنامه‌ریزی زمان‌بندی شده متوازن، همراه با تربیت بدن و به پیروی از عقل، مبتنی بر شناخت نیازها، علایق و قابلیت‌ها انجام گیرد. در روایتی از امام پنجم علیه السلام یا امام ششم علیه السلام برنامه تربیت دینی فرزند از دوران خردسالی چنین وصف شده است:

چون کودک سه ساله شود، هفت بار به او بگو: «بخوان لا إله إلا الله». بعد واگذارش تا به سن سه سال و هفت ماه و بیست روز رسد، سپس هفت بار به او بگویند: «بگو محمد رسول الله» و دیگر تا چهار سالگی او را واگذار و چون چهار سالش تمام شد، هفت بار بگوید: «صلی الله علی محمد و آل محمد» و رهایش کنید تا پنج سالگی. آن گاه به او گفته شود: «دست راست و چپ کدام است؟». وقتی فهمید، رو به قبله وا داشته شود و سجده کند و باز واگذارش کنید تا شش سالگی. چون شش ساله شد، رکوع و سجود آموزد تا هفت ساله شود. در این سن دستور دهند تا دست و صورت را بشوید، وضو بگیرد، بعد به نمازش وا دارند و چون نه ساله شد، وضو یادش دهند و اگر ترک کرد، تنبیه شود و به نماز فرمانش دهند و چون نماز و وضو فرا گیرد، والدینش آموخته شوند. ان شاء الله.

از نگاه معصومان: مهم ترین مسئولیت تربیتی والدین، پرورش مذهبی فرزندان باشد؛ چنانکه امام سجاد علیه السلام می فرماید: «موظفی فرزندت را با آداب و اخلاق پسندیده پرورش دهی، او را به خداوند بزرگ راهنمایی کنی و در اطاعت و بندگی پروردگار، یاری اش نمایی». والدین در تربیت دینی، نقش خود را از طریق ارتباط های کلامی، القای باورهای مذهبی و معنوی و نیز رفتارهای مذهبی ایفا می کنند. بنا بر تحقیقات، خانواده ها با انجام اعمال مذهبی مثل دعا کردن، بردن نام خدا در هنگام غذا خوردن، دادن خیرات، دستگیری از فقرا و رعایت اخلاق، می توانند موجب رشد و بالندگی معنوی کودکان شوند. انجام مناسک و شعائر مذهبی نیز بذر معنویت را در دل کودکان و نوجوانان می افشانند. بحث های آزاد خانوادگی در مورد مسائل مذهبی، در درک کودکان از مفاهیم معنوی تأثیر بسزایی دارد. اگر این بحث ها به مقتضای سن کودک و متناسب با فضای فکری او باشد، بسیار گویا و شیرین خواهد بود. بحث های معنوی میان والدین و کودکان، بستر مناسبی را برای نهادینه کردن مفاهیم مذهبی فراهم می آورد. از مسائلی که می تواند به رشد مذهبی کودکان در خانواده کمک کند، نقل داستان ها و روایت های مذهبی است. اصولاً کودکان داستان ها را دوست دارند و والدین می توانند مفاهیم مذهبی را از طریق روایت ها و داستان های جذاب آموزش دهند (زهره کاشانی، ۱۳۸۸؛ ص ۱۹۹).

۳- تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی یکی دیگر از جنبه های دیگر تربیت است که امام سجاد علیه السلام در این دعا به آن اشاره می فرماید: «وَأَصِحَّ لِي... أَخْلَاقُهُمْ؛ و اخلاقشان را برای من سالم بدار». جداگانه ذکر کردن تربیت اخلاقی توسط امام علیه السلام با وجود تقسیم دین به سه بخش احکام، اعتقادات و اخلاقیات، بیانگر اهمیت آن است.

تربیت اخلاقی با مفاهیمی همچون وجدان، احساس گناه، نوع دوستی، همدلی، احترام، صداقت و ... سر و کار دارد (رشید و همگاران، ۱۳۹۶؛ ص ۲۱۹). کودک اخلاق محور، از دزدی، دشنام، فریب، غیبت، تهمت، سخن چینی، خشونت، آزار و اذیت دیگران، بدخواهی و ... به دور است. بیان نقش والدین در تربیت و سلامت اخلاقی فرزندان در فضای خانواده توسط امام سجاد علیه السلام، حاکی از اهمیت این امر در خانواده است؛ زیرا در بسیاری از موارد کج رفتاری فرزندان

ناشی از نبود یا بی‌ثباتی قوانین اخلاقی در زندگی روزمره است. نوجوان و جوان در خانواده‌های آشفته، با مشکلات عدیده‌ای به خصوص در زمینه اخلاقی رو به رو هستند. خانواده‌های متزلزل که بر اثر طلاق یا مرگ والدین از هم فرو پاشیده‌اند، محیط مساعدتری را برای رشد رذایل اخلاقی فراهم می‌سازد. تحقیقات به عمل آمده از پسران نوجوان دبیرستانی، بیانگر آن است که عقب‌ماندگی نوجوانان خانواده‌های شکست‌خورده، در انجام فعالیت‌های اجتماعی است. آنها افرادی عصبی، تندخو، بدبین و حساس هستند که در مقایسه با بقیه دانش‌آموزان، آمادگی انحراف بیشتری دارند (حسین پور، ۱۳۹۷، خرداد).

یادگیری مشاهده‌ای فرزند و نیز تربیت الگویی و عملی والدین، جایگاه بسیار مهمی در تربیت فرزند دارد؛ زیرا اغلب رفتارهای انسان، بر اساس یادگیری است و اولین و مهم‌ترین پایگاه یادگیری افراد، کانون خانواده است. قرآن با بیان سرگذشت بسیاری از اقوام منحرف گذشته، از تأثیرگذاری رفتار و گفتار خانواده بر فرزندان خبر می‌دهد: «و هنگامی که کار زشتی انجام می‌دهند، می‌گویند: پدران خود را بر این عمل یافتیم». امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: «با اعمال خود مردم را دعوت کنید، نه با زبان‌تان». والدین موفق در تربیت فرزند این حدیث امام علیه السلام را در نظر می‌گیرند تا در عمل فرزندان‌شان به امور شایسته و فضیلت‌های اخلاقی فرا خوانده شوند؛ زیرا فرزندان بیش از آن که به گفتار والدین بیندیشند، به عملشان می‌نگرند. پدر و مادر باید توجه کنند که در خانه به‌عنوان الگوی تربیت فرزندان به حساب می‌آیند و برای ایجاد صفات خوب و ترویج خصال پسندیده و عادات مطلوب تربیت، بایستی اقدام عملی کنند و به تذکر و پند اکتفا نمایند (آزاد، ۱۳۹۸؛ ص ۷۱).

بطور خلاصه برخی آموزه‌های دعای ۲۵ صحیفه سجادیه در زمینه اصول تربیتی فرزندان، به شرح ذیل است:

- درخواست فرزندان شایسته
- دعا برای طول عمر و عزت فرزندان
- دعا برای خیرخواه شدن فرزندان (درخواست نیکوکاری همراه با تقوا و بصیرت)
- دعا برای فراوانی روزی فرزندان
- دعا برای محبت و اطاعت فرزندان در حق اولیای الهی
- دعا برای دشمنی فرزندان با دشمنان الهی
- یاری خواستن از خدا در تربیت و تأدیب فرزندان و مهربانی به آنها
- دعا برای در امان ماندن فرزندان از سلطه شیطان
- دعا برای مصونیت فرزندان از عاق والدین شدن
- دعا برای زنده ماندن یاد توسط فرزندان (ویکی شیعه، دعای ۲۵ صحیفه سجادیه).

نتیجه‌گیری

در همه ادیان و شریعت‌ها، احترام به والدین به عنوان امری واجب مطرح شده است. پدر و مادر به عنوان سبب وجود و تربیت فرزندان، حقوق بسیاری بر گردن آنها دارند که باید حقوق آنها شناخته و به والدین آنگونه که شایسته است احترام گذاشته شود. دعا کردن و طلب خیر و

رحمت از خداوند متعال نمودن برای والدین، از جمله حقوق ایشان و یکی از وظایف فرزند در قبال پدر و مادر می‌باشد که باید هم در حیات و هم در ممات آنها، بدان عمل کند. دعای ۲۴ صحیفه سجادیه سرشار از مفاهیم پر بار تربیتی گنجینه پیش روی فرزندان در خصوص احترام به والدین است که امام سجاد علیه السلام احترام به والدین را در کمال احترام بیان می‌نماید. احترام به والدین در دعای ۲۴ صحیفه سجادیه شامل؛ دعا در حق والدین، خوش رفتاری، احترام، اطاعت، خدمت نمودن، دعا در حقشان، مودبانه سخن گفتن و گذشت از خطای والدین است از طرفی نیز تربیت فرزند و اصول آن نیز در ادعیه و زیارات بسیاری مورد اشاره قرار گرفته است که از آن جمله دعای ۲۵ صحیفه سجادیه آن حضرت می‌باشد. آن حضرت در دعای ۲۵ صحیفه سجادیه طی شش محور به تربیت فرزند و لطافت‌ها و ظرافت‌ها، شاخص‌ها و ویژگی‌ها و نیز آسیب‌ها و هشدارها پرداخته است و اصول تربیتی فرزندان نیز در سه اصل تربیت جسمانی، تربیت دینی و تربیت اخلاقی باید صورت گیرد. این دو دعا منشوری از حقوق والدین بر گردن فرزندان و وظایف تربیتی والدین در حق فرزندان است که با عمل نمودن به آن می‌توان به تربیت فرزندی با شاخصه های دینی و کامل امیدوار بود.

منابع

قرآن کریم

صحیفه سجادیه

- ۱- آقا تهرانی، مرتضی؛ حیدری کاشانی، محمدباقر. (۱۳۹۳). خانواده و تربیت مهدوی، تهران: نشر کتاب یوسف.
- ۲- بروجرودی، آقا حسین. (۱۳۸۶). جامع احادیث الشیعه (للبروجردی). تهران: مطبعه المساحه.
- ۳- تابناک. (۱۳۹۳، آبان). روابط والدین و فرزندان در کلام امام سجاد(ع). برگرفته از <https://tabnak.ir/001sKR>
- ۴- دادوند، احمد. (۱۴۰۰). حقوق والدین در صحیفه سجادیه. فصلنامه ره توشه، ۳(۹)، ۹-۱۷.
- ۵- رحیمی، هادی. (۱۳۹۸، شهریور). تربیت فرزند از نگاه امام سجاد (ع). راسخون. برگرفته از <https://rasanews.ir/002amM>
- ۶- رشید، خسرو، حسینی اصل نظرلو، مریم، یعقوبی، ابوالقاسم، و کردنوقایی، رسول. (۱۳۹۶). شناسایی مولفه های اساسی تربیت کودک بر اساس دیدگاه والدین ایرانی. خانواده پژوهی، ۱۳(۵۰)، ۲۳۶-۲۱۵.
- ۷- زهره کاشانی، علی اکبر. (۱۳۸۸). اصول تربیت دینی از منظر آیات و روایات، اسلام و پژوهش های تربیتی، ۱(۲)، ۱۶۹-۲۰۲.
- ۸- سید روح الله حسین پور؛ «عوامل مؤثر در رشد اخلاق کودکان و نوجوانان»؛ پایگاه راسخون؛ <https://rasekhoon.net/lifestyle/show/1379005> ۱۳۹۷/۰۳/۰۹
- ۹- صالحی، مبین؛ قلی زاده، معصومه. (۱۳۹۳). یک قدم تا باور: عزت نفس کودکان، تهران: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- ۱۰- فیض الاسلام، علینقی. (۱۳۸۴). ترجمه و شرح صحیفه کامله سجادیه، قم: انتشارات فقیه.
- ۱۱- محمدی مزرعه شاهی، مجتبی و متولی زاده نائینی، حمید. (۱۳۹۲). حقوق متقابل والدین و فرزندان از منظر امام سجاد (ع) با تکیه بر دو دعای ۲۵ و ۲۶ صحیفه سجادیه، همایش سبک زندگی امام سجاد
- ۱۲- گیلانی، عبدالرزاق. (۱۳۷۷). مصباح الشریعه، منسوب به امام صادق علیه السلام، تهران: پیام حق.
- ۱۳- ممدوحی کرمانشاهی، حسن. (۱۳۸۸). شهود و شناخت، جلد ۲، تهران: انتشارات بوستان کتاب.
- ۱۴- مظاهری، حسین. (۱۳۹۰). خانواده در اسلام، تهران: نشر شفق.
- ۱۵- منفرد، غلامرضا. (۱۳۷۴). تربیت دینی با الهام از سیره تربیتی حضرت امام خمینی (ره)، کنگره آثار و اندیشه تربیتی حضرت امام خمینی. ۳۸۳-۳۹۶.